Після ознайомлення з реєстром словника можна зробити висновок: щоб так достатньо повно й різнобічно його укомплектувати, автор опрацювала велику кількість літератури та провела ретельну дослідницьку роботу. Хоча слід зазначити, що було би краще вказати посилання на літературу після кожної статті. На наш погляд, варто обережніше вказувати походження слів з тієї чи іншої мови, оскільки не вивчене первісне походження багатьох слів тюркомовних народів.

Безперечно, у такій складній, трудомісткій і копіткій праці, як укладення словників, не можна охопити все й уникнути помилок, недоглядів. Проте окремі недоліки не применшують великого значення виходу рецензованого термінологічного словника з кримськотатарського декоративно-прикладного мистецтва. Сподіваємося, це видання стане помітним явищем не тільки галузевого словникарства, а й кримськотатарської культури та мистецтва, бо воно вельми очікуване та дуже потрібне.

МІЖЛІТЕРАТУРНІ ПРОЦЕСИ ЯК ПРОБЛЕМА ІМАГОЛОГІЇ

Л.В. Грицик. *Заміна Алієва. Словесність кавказьких народів у наукових дослідженнях українських орієнталістів: кінець XIX – початок XX ст. (Київ: Кий, 2007. – 162 с.)*

НАПРИКІНЦІ 2007 року побачило світ дослідження Заміни Алієвої «Словесність кавказьких народів у наукових дослідженнях українських орієнталістів: кінець XIX – початок XX ст.» (Київ: Кий, 2007. – 162 с.). Чесно кажучи, після чотирьох докторських дисертацій, підготовлених в Україні, і двох у Грузії та ще двох – у Вірменії й Азербайджані, які виконувалися на матеріалі, взятому за основу рецензованої книги, приступати до роботи було ризиковано. Це нагадувало ситуацію, коли Нізамі, після появи філософсько-дидактичної поеми Санаї, героїчної − Фірдоусі, романтичної − Гургані, замахнувся на «Хамсе». Проте, сповнений віри у силу знань, досвіду, художнього таланту, уже у вступі до «П'ятериці» він заявляв:

Я слова по чужим образцам не вязал,
Что велело мне сердце, лишь то и писал.

Написане, як знаємо, пережило віки і досі не втрачає художнього значення. З. Алієва не пішла слідами своїх попередників, про що свідчить визначена мета й завдання праці. А десятиріччя, що минули з часу останніх фундаментальних вислідів на основі обраного матеріалу, дозволили відкрити поховане, здавалося б, навіки, і не тільки доповнити, поглибити спостереження і висновки попередників (напр., Аббаса Абдули, Т. Гусейнова, О. Мушкудіані, О. Баканідзе, Р. Чілачави, М. Веркальця), а й осмислити його зовсім з інших позицій. Застосовуючи нові підходи, напрацьовані істориками, культурологами, етнологами, релігієзнавцями, сучасною літературознавчою думкою, зокрема рецептивною естетикою й компаративістикою, З. Алієва ставить за мету оцінити досліджуваний матеріал з погляду сучасної науки, визначити місце і значення його у міжкультурних процесах. У цьому − новаторський сенс праці. Найважливішим для З. Алієвої є не завдання бути «літописцем міжкультурних взаємин», а спроба повернути традиційне дослідження міжлітературних, культурних взаємин (азербайджано-українських у першу чергу) в абсолютно нове русло − імагологію.

Свого часу акад. Д.С. Наливайко, відстоюючи права на існування «зв'язкових» студій як складової імагології, і то не лише як «гілки» літературознавчої компаративістики, а «галузі міждисциплінарної», виступив, однак, проти імітації подібного роду студій, що досить часто зустрічаються у вивченні міжкультурних взаємин. Працюючи зі своїм матеріалом, З. Алієва нерідко опиняється між двома методологічними берегами, один із яких − певна традиція (в т.ч. азербайджанського, грузинського літературознавства)

у вивченні літературних взаємин (див., напр., загалом цікаві дослідження, виконані Р. Хведелідзе, Г. Квантіліані у Грузії, С. Імамалієвою, Т. Гусейновим в Азербайджані, – це лише в останні роки), другий – абсолютно інші методологічні підходи, тенденції у вивченні проблем міжлітературних взаємин в Україні.

І якщо в багатьох матеріалах, до яких звертається З. Алієва в дослідженні, вона мала попередників, мала з ким полемізувати у виборі "компаративного шляху", на якому – рецепції й дистрибуції, то в азербайджанському літературознавстві вона – першопроходець. Архетипні образи Свого й Чужого, які матеріалізуються в дослідженні З. Алієвої у слові азербайджанському, грузинському й українському, простежуються на міцній теоретичній основі (праці Ж. Делеза, Г. Дісеринка, Д. Пажо, В. Хорева, Р. Шукурова, С. Левінаса, Д. Наливайка та ін.). Теоретико-методологічний вибір посилений і актуалізований заявленим на початку праці "культурно-цивілізаційним виміром", зокрема "утворенням міжкультурної спільноти, яка мусить знати себе". Як правило, в імагологічних студіях Свій та Інший виступають, як зазначають науковці, "як взаємопов'язані і взаємопроникні світи" (Д. Наливайко). Інше – як те, що "виринає... в культурному дискурсі" (Г. Бгабга), як інонаціональне, що пізнається не через протиставлення, а співвідношення зі своїм. "Так розставляє акценти і дослідниця і так веде наукове дослідження. Імагологічні парадигми кінця XIX – початку XX ст. відзначені посиленим інтересом до тих естетико-художніх, наукових явищ, які відображали найбільш виразні риси Іншого, які "виступають важливими структурними складниками національних ідентичностей" образу Іншого, коли "імагологічний образ Іншого, – зазначає Д. Наливайко, – є феноменом культури, що корелятивно репрезентує Іншого в певній культурі".

Визначивши найголовніші напрямки досліджень окресленої теми як українськими, так і азербайджанськими ученими, З. Алієва основну увагу приділяє науковій і творчій спадщині М. Гулака. Зазначу, про це також написано немало (напр., О. Баканідзе, О. Мушкудіані, М. Павлюком), але автор знаходить такі аспекти наукової діяльності М. Гулака, що не тільки поглиблюють наявні студії, а й відкривають перспективи для подальших досліджень. Це своєрідна спроба З. Алієвої зробити прорив у "цілині", на якій з'явилася постать М. Гулака – тюрколога й азербайджаніста. І ключ до прочитання інших праць ученого, про літературознавче значення яких говорив, зокрема, і М. Бажан. Закономірно, основне місце відведене тут Нізамі (міркування М. Гулака про "Хамсе", праця "Про знаменитого перського поета Нізамі Генджеві... і його поему "Похід русів проти Бердаа"), а також Фузулі, авторові поеми "Хосров і Ширін", низці фольклорно-етнографічних, філософсько-дидактичних поем на зразок "Хосров і Ширін" Кутбеддина (Кутба), "Мехеббет-наме" Харимі та ін. Не менш помітне й інше: показати роль постаті Нізамі у літературах Близького і Середнього Сходу. Адже відомо, що художні й позахудожні начала, покладені в основу "Хамсе", зумовили її стійкість та універсальність, породивши численні назіра, витворені Нізамі канони сприяли кристалізації авторського начала, завершенню переходу від фольклорно-епічних форм до епіко-ліричних, од відображення об'єктивного світу до суб'єктивного (див. про це: "Хамсе" і парадигми творчості на Сході" англійських дослідників Ізмайлова та Султанової). Цілком зрозумілий інтерес З. Алієвої до тих розділів "Хамсе", що пов'язані зі слов'янським (українським) світом: "Семи вродниць" та "Походу русів проти Бердаа" з "Іскандер-наме". Цей інтерес підкріплений листом А. Кримського до Д. Багалія від 2 лютого 1924 року: "Моя Історія Туреччини", – писав учений, – це ж бо наполовину Історія України" (с. 20). Студіями про Нізамі (до яких, окрім А. Абдулли, не звертався майже ніхто) М. Гулак заявив про себе не лише як про українця, відзначеного інтересом до культури тюрків та персів та прагненням донести її до України, реципувати у своєму національному світі, а й великим ученим-літературознавцем, який задовго до А. Кримського звернувся до постаті Нізамі і показав її в широкому контексті інших літератур Близького і Середнього Сходу, зокрема "Хосрова і Ширін" золотоординського поета XIV ст. Кутба, поеми, яку Є. Бертельс вважав "невдалим перекладом" із Нізамі.

Використавши художній досвід Нізамі, автор, як показав М. Гулак, не тільки збагатив літературну "тюркі", а й відкрив шлях для проникнення поетичних традицій Нізамі в тюркомовне літературне середовище. Інший факт – звернення М. Гулака до "Фархада і Ширін" турецького поета Харімі та азербайджанського лірика Фузулі.

Центральною постаттю третього розділу книги є Левко Лопатинський (галичанин) – протягом тридцяти років незмінний редактор етнографічного "Сборника материалов для описання местностей и племен Кавказа" (1896–1902), орієнталіст, журналіст, перекладач, автор низки прозових творів, календарів, латинсько-російського словника, що витримав п'ять видань (с. 69), латинської граматики, низки підручників і словників для вивчення мов та словесної творчості народів Кавказу (черкесів, кабардинців, кумиків, адигейців), курсу «Лекцій з кавказознавства». Почесний доктор філософії (цього звання він був удостоєний у Тифлісі), доктор кавказьких мов та літератур Левко Лопатинський своєю діяльністю витворював той простір суспільної, наукової думки, в якому формувався образ сумлінного вченого-українця, подвижника, що доклав максимум зусиль для того, аби доступнішими стали в Україні не лише Нізамі «як великий поет-мислитель світового рівня», а й Фузулі, Відаді, Вагіф. Таким чином, увага до спадщини Л. Лопатинського, визначені аспекти осмислення її в монографії цілком виправдані.

Підтвердимо сказане й міркуваннями П. Черняєва (їх наводить і З. Алієва), який ще 1928 року писав: "...сприяючи вивченню етнографії, історії окремих місцевостей і археологічних пам'яток, Лопатинський підняв на відповідний рівень порівняльне дослідження народних сказань і фольклору Кавказу". Ці слова підкріплені думками М. Марра, А. Меліксетбека та ін. У зв'язку з цим З. Алієва ґрунтовно аналізує праці Л. Лопатинського (частина з них у поле вивчення потрапляє вперше), його листування з В. Терлецьким, міфи, пісні, повір'я, ворожіння, вірування різних етносів, що населяють Закавказзя і які були в колі інтересів ученого, історичні легенди (зокрема, караногайські й осетинські). Не залишає З. Алієва поза увагою й наукові коментарі Л. Лопатинського до вміщених у випусках "Сборника..." праць, що, як зазначає, "є вдалим науковим доповненням компаративного характеру" (с. 115). З. Алієва аналізує різні прийоми порівняльних студій Л. Лопатинського. Заслуговують на увагу спостереження З. Алієвої над методикою вивчення Л. Лопатинським традиційних сюжетів, "основних мотивів та образів у фольклорі народів Закавказзя (напр., осетинської казки "Вибір нареченої") та білоруської казки "Мороз, Сонце та Вітер" (с. 125) або, скажімо, історичних легенд тюркських племен Кавказу про Адиге, Кабардина, Кантемира чи адигейської казки "Чудові тварини і кий-бий" та української – "Про трьох братів" і т.д. Проте майстерність Л. Лопатинського-компаративіста, як переконливо показує З. Алієва, чи не найбільше розкрилася у прочитанні мотивів богатирського чеченського ("Молодший із шістдесяти синів"), балкарського ("Богатир Єцемей, син Єцея"), карачаївського ("Ачімез"), кабардинського ("Ашемез"), осетинського ("Як Сосрико полаявся з Алимбаєвим") епосів та азербайджанської казки "Батьківський спадок". Застосовуючи порівняльні методики міфологічної школи, стверджує З. Алієва, автор не обминає й здобутків культурно-історичної, соціологічної. У свою чергу, матеріали, подані в третьому розділі, свідчать, що йому не чужі були й порівняльні студії, які виконувалися на стикові літературознавства та лінгвістики (Афанасьєва, Буслаєва, О. Котляревського). Як показує З. Алієва, Л. Лопатинський детально зупиняється на таких формах міжлітературних взаємин, як переклади (напр., при аналізі списків "Каліли і Дімни" та частин "Шах-наме" Фірдоусі, зокрема "Зохакіані" та "Сааміані", виконаних різними авторами), наслідування (напр., спостереження над прозовим варіантом "Бараміані", с. 118), запозичення (див. аналіз поеми "Алгузіані", с. 123–127). Проте головними у дослідженні З. Алієвої є, звичайно, праці А. Кримського. Саме на початок XX ст. припадає його робота в галузі іраністики, арабістики й тюркології. Відтак авторка приділяє особливу увагу його дослідженням Махмуда Кашгарі, епосу "Кітабі-деде-Коркут", пісенного циклу про Едігея, героїчного епосу "Адіджа" (це не

билина, навіть коли її в книзі названо героїчною (с. 144), тюрки билини не знали! І Ф. Хартахая також вважає його героїчним епосом), містико-еротичної поеми "Хосров і Ширін" Кутбеддина. Окреме місце відведене спостереженням З. Алієвої над працями про Насімі, творча спадщина якого була для А. Кримського благодатним полем для вирішення болючих питань статусу національної літератури взагалі, синдрому "турецької культурної вищості та національної винятковості" (с. 166), а відтак і проблеми впливів та власних коренів. Відповідь на них визріває уже в поглядах на азербайджанський фольклор, поезію ашиків та навіть улемську (релігійну) літературу.

Простежуючи твори багатьох азербайджанських письменників епохи Нізамі та післянізамієвої доби, А. Кримський переконливо відстоює думку про "незалежні тенденції розквіту". Не заперечуючи спільних моментів у розвитку азербайджанської, турецької (османської) й перської літератури в проблемно-тематичному, жанровому руслі, азербайджанська література йшла своїм шляхом, розвиваючись на власному ґрунті. Гостро поставлена А. Кримським (вслід за М. Драгомановим) проблема літературного пограниччя (творчість Месіхі, Дж. Челебі, Ревані, Хияли, Фезіта та ін.). Ці ж проблеми (і ширше − проблеми літературної ідентичності), як показує З. Алієва на основі вивчення архівних матеріалів ("Азербайджанська література", "Історія Азербайджану", "Ширван"), А. Кримський порушує і в інших працях. Головною в четвертому розділі є монографія вченого "Низами и его современники", яку Є. Бертельс назвав однією із найцінніших про поета. На метод аналізу художніх пам'яток, неодноразові "виходи" А. Кримського в слов'янські світи (надто в літературну епоху XII ст. – поч. XIII ст.) свого часу вказував і В. Марченко. Для З. Алієвої важливо розкрити, як, працюючи над першоджерелами з епохи Нізамі, А. Кримський зумів показати його як поета "певної культурно-літературної спільності" (азербайджанської, але й перської літератур), які розвивалися на терені тогочасного Ірану. Концепція А. Кримського, що руйнувала червоні кордони на географічній карті СРСР, стала причиною того, що майже чверть століття після реабілітації монографія, написана російською мовою, залишалася у сховищах Інституту літератури в Баку.

Опрацьований матеріал свідчить, що уже в кінці XIX – на початку XX ст. в специфічних умовах Закавказзя формується один із могутніх сходознавчих центрів, який, продовжуючи традиції порівняльно-міфологічної, міграційної школи, закладає основи новому напрямку в розвитку української орієнталістики − іраністиці й тюркології (Гулак, Навроцький, Лопатинський, Кримський). Цей ряд треба б доповнити й О. Багрієм. Саме в цей час засновується й школа українського кавказознавства, яка поєднує в собі різні аспекти досліджень (культурно-історичні, релігієзнавчі, літературознавчі, лінгвістичні, перекладознавчі тощо). (Знову − Гулак, Навроцький, Лопатинський, Кримський). Також О. Багрій. Абсолютно не відома досі в Україні (та й в Азербайджані − за винятком праць А. Абдулли) наукова спадщина Л. Лопатинського фіксує широкий спектр проблем, які крізь призму порівняльних студій на поч. XX ст. порушує вчений-заходознавець (латиніст) в українському сходознавстві (проблеми міжлітературних взаємин, традиційних тем, сюжетів та образів, запозичень, наслідувань, перекладів), що формує в українській науці новий рівень осмислення Сходу. Фактичний матеріал, покладений в основу наукового вивчення З. Алієвої, показує, що із самого початку у зверненні А. Кримського до Сходу намітилося два вектори (два крила) діяльності − вивчення текстів, їхній аналіз (хай і не завжди беззаперечний), напр. "Абхазатай", "Картліс Цховреби", "П'ятериці"; в багатьох випадках − перекладу їх (найчастіше російською мовою) і далі − опрацювання з метою реалізації головного положення наукової програми в орієнталістиці. Суть її була викладена ним ще 1919 року в "Пояснюючій записці до проекту організації історично-філологічного відділу УАН: "Іраністика, тюркологія і (дисципліна ця особливо потрібна) арабістика − без отих трьох наук усестороння, не однобічна історія українства неможлива, без них будуть неминучі зіяючі лакуни в самому-таки українознавстві". Т.зв. ''орієнтальний'' матеріал збагачував його власну творчість.

І то не тільки перекладами, де А. Кримський (як, напр., у "Семи вродницях" Нізамі) був першовідкривачем, а й оригінальними поезіями та прозою. Вплив містично-еротичної літератури персо- і тюркомовної тут очевидний. Орієнтальні студії А. Кримського значно розширили межі українських порівняльних досліджень, раз і назавжди вивівши їх із замкнутого європейського та східнослов'янського поля. Це є ті нові обґрунтовані результати, на які вийшла з монографічним дослідженням З. Алієва у вирішенні проблем українського сходознавства.

Багатий фактичний матеріал, кваліфіковано синтезований З. Алієвою, з одного боку, дозволив зупинитися на постатях, що максимально відтворюють характер міжкультурних і міжлітературних взаємин певної епохи (наприклад, «Взаємини русів з Орієнтом на тлі історичних процесів» або «Феномен симбіозу тюркських культур», «Русини-роксолани у поемі Нізамі Генджеві»), з другого – простежити за рухом наукової сходознавчої думки в Україні, зумовленістю інтересів до Кавказу («Аспекти орієнтальних захоплень М. Гулака та О. Навроцького», «Лінгвістичні студії М. Гулака», «Картвельські лінгвістичні явища крізь призму наукових вислідів Л. Лопатинського», «А. Кримський і Грузія: плюси і мінуси наукового бачення» тощо). Вигідно вирізняє рецензоване дослідження й інше: по суті, це перше в Україні дослідження, в якому обраний для вивчення матеріал простежується «очима» азербайджанського дослідника, людини, що володіє як українською, так і тюркськими мовами і, на відміну від своїх попередників (А. Кримського, В. Марченка, М. Мірошниченка, М. Веркальця), має вільніший доступ до архівних джерел.

Проаналізований З. Алієвою різнорідний матеріал (він виходить за межі чисто літературного) дає авторці підстави робити висновки як про традиційний, прийнятий наукою «спектр посередницьких жанрів, які розповсюджують етнокультурні образи» (М. Ільницький), так і інші, менш досліджені напрями, аспекти міжлітературних, культурних взаємин, які формують уявлення про інші етнокультури, дають ґрунт для творення літературних етнообразів.

ІЩЕ РАЗ ПРО НЕЗНАНУ УКРАЇНСЬКОМУ ЧИТАЧЕВІ ОЙКОНІМІКУ КРИМУ

І.М. Дрига. *Handbook of Oriental Studies. Section Eight. Central Asia. Volume Fifteen. Jankowski, Henryk. A Historical-Etymological Dictionary of Pre-Russian Habitation Names of the Crimea. – Leiden – Boston: Brill, 2006. – 1234 p. + addit.*

УКОЖНОГО українського фахівця – як професійного тюрколога, так і просто гуманітарія, що займається вітчизняною тюркською спадщиною, – у списку літератури, без якої він не може здійснювати повноцінні студії, стало більше ще на одну книгу. До певної міри справу життя презентував у 2006 році професор Познанського університету тюрколог Генріх Янковський "Історико-етимологічним словником доросійської топоніміки Криму" (англійською мовою), що побачив світ у видавництві „Брілль" у 2006 році.

Мета словника – представити на обговорення історію та етимологію доросійських кримських назв місць проживання в їхньому історичному контексті до початку радянських адміністративних змін 1944 року, у порівнянні відповідно з тюркськими, грецькими, кавказькими назвами тощо. Дослідження кримської топоніміки, розпочате автором від 1988 року – часу укладання ним Кримськотатарського словника, – базувалося на ідеї визначити наскільки можливо історію місць, селищ та міст, назви яких, дані численними етносами, що проживали або проживають на території Криму, були втрачені або існують донині.

Спеціаліст, уже знайомий із монографією нашого українського тюрколога *Валерія*